

Daiktinės aplinkos dizaino kaip estetinės ir funkcinės dermės miesto erdvėse problematikos tyrimai

Jonas Jakaitis*

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Architektūros instituto Dizaino katedra
Pylimo g. 26 / Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius. Tel. (8-698) 77781, el. paštas jonas.jakaitis@vgtu.lt

(Gauta 2015 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2015 m. balandžio mėn.; prieiga internete nuo 2015 m. gegužės 04 d.)

Anotacija

Integruotas daiktinės aplinkos dizaino kaip estetinės ir funkcinės dermės miesto erdvėse ištyrimas yra svarbus dėl globalizuotame pasaulyje daiktų įvairovės ir menko jų kokybinio sambūvio ištyrimo. Vartotojo gebėjimų ugdymas suprasti daiktinės aplinkos funkcinę ir estetinę dermę yra esminis erdvinio formavimo aspektas ir pagrindinis straipsnio tikslas. Tiriant daiktinės aplinkos harmonizavimo problemas, remiamasi žmogaus prigimtaine teise gyventi darnioje daiktinėje aplinkoje. Lyginamosios analizės, literatūros šaltinių apžvalgos metodais lyginami racionalūs ir iracionalūs miesto erdvių formavimo būdai, analizuojami konkretūs praktinės veiklos pavyzdžiai.

Raktiniai žodžiai: miesto erdvių daiktinės aplinkos sambūvis, daiktinės aplinkos dizaino kokybė, geštalpsichologija.

Abstract

The interaction between integrated management of urban architecture policy issues and development of the material environment design is an important topic to explore to achieve environmental, economic and social sustainability. Coexistence and harmony, innovative teaching methods become important factors. The goal is to reveal practical applications of the problem based on integrating the variety of concepts for developing urban structures on the macro level, and also, creating a material environment design on the local level. According to the academic community, sustainability, phenomenology philosophy methods can be an effective and meaningful tool, which would help developing city spatial structures and material environment design.

Key words: city space, material environment design, meaningful studies, quality of material environment design.

Įvadas

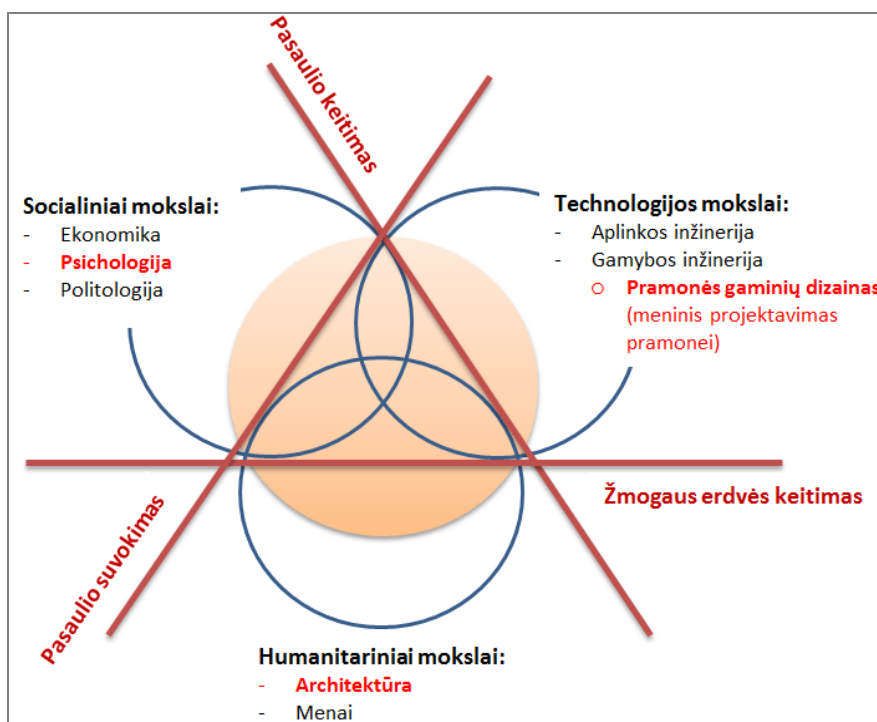
Miesto erdvių daiktinės aplinkos sambūvio, estetinės kokybinės apibrėžčių problematikos kaip sudėtingo architekto, dizainerio, inžinieriaus ir visuomenės plačiaja prasme kūrybinio proceso dalies **ištyrimas** yra svarbus žmogaus egzistencijai ne tik plačiaja, bet ir siaurąja, daiktinės aplinkos ir žmogaus sambūvio esme, kaip kiekvienos miesto erdvės harmoningo daiktų suderinamumo sklindančio nuo žmogaus daiktų link ir, įsikūnijančio daiktuose, vėl grįžtančio į patį žmogų. Šią kūrybinę veiklą, turime tinkamai organizuoti, kad galėtume miesto erdvėse, tarp namų sienų daiktinės aplinkos apsuptyje – namų, baldų, šviestuvų, architektūrinių detalių, kraštovaizdžio elementų vystyti funkcinis ryšius, kurti tinkamas estetines daiktų formas ir formuoti harmoningą sambūvį tarp jų. Tarptautinių žodžių žodynas (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985: 145) estetiką [gr.*aisthetikos*] apibrėžia kaip mokslą apie jutimus, tiriantį grožį ir meną, kaip grožinę kūrybą, sudarančią metodologinį pagrindą meno, taip pat ir taikomojo, šakoms tirti, tradicijų, tam tikrų grožio kriterijų paisymo aiškinimosi. Taigi estetika neatskiriama nuo meninės kūrybos proceso ir emocinio pajutimo, nors šiuolaikinis menas gali sau ir nekelti grožio kriterijų pasiekiamumo tikslų. Tačiau autorius laikydamasis nuostatos apie meno „pamatavimo“ galimybę pagal nustatytus estetinius, funkcinis, aplinkos suderinamumo ir kt. daiktinės aplinkos dizaino sambūvio kriterijus, sąvoką **estetiškas** laiko atitinkančią estetikos, grožio kriterijų (Tarptautinių žodžių žodynas, 2014b) ir funkcinio integralumo reikalavimams.

Pažinimo doktrina nulemta fenomenologinio tvirtinimo apie pasaulio erdvišką suvokimą (Husserl 1973), (Heidegger2014) ar (Merleau-Ponty 1945) grindžiamą aiškinimu, kaip erdviškai yra orientuotas žmogaus suvokimo laukas: čia visi daiktai yra organizuoti pagal gelmės principą. Jeigu gelmė yra daiktų suvokimo „aplinka“ (sąlygos), nesunku suprasti, kad pasaulis akivaizdžiai sukonstruotas pasitelkus artumo ir toumo ar planiškumo kriterijus. Šiame kontekste erdvės (vietos)

suvokimo poreikis, psichologinis žmogaus komfortas dažniausiai yra lemiamas daiktinės aplinkos sąveikos priežastingumo. Nūdienos vartotojiškos visuomenės miesto erdvių formavime, kaip niekad tampa aktualia, vėl įgydama ypatingą reikšmę Aristotelio išsakyta „vientisos aplinkos, tobulai atitinkančios žmogaus poreikius“ mintis kaip daiktinės aplinkos miesto erdvėse sambūvio kokybės ir jos įtakos žmogaus gerovei idėja.

Metodologiniai sampratos kontekstai

Kai XIX a. antrosios pusės modernybė, grindžiama moralinių, teisingumo, prigimties suvokimo vertybių, domėjimusi jusline estetika, subjektyvizmu ir filosofine būties samprata persmelkė visas kultūros ir meninės veiklos sferas, tapo neišvengiamai aiškūs racionalumo, efektyvumo, universalumo, sekuliariojo humanizmo (*Pagrindiniu savo dokumentu šiuolaikiniai sekuliarūs humanistai laiko „Amsterdamo deklaraciją 2002“*) meninėje veikloje dermės būtinumo aspektai (Younesu, 2014: 9). Kas jusliška, tas tikra tapo „**pamatuojamu**“ dalyku. Šiomis aplinkybėmis menams pasidalinus į dailiuosius ir taikumuosius (literatūroje dažnai pasitaiko *mechaniniai* ar *techniškieji menų* sąvokų apibrėžimai (Gaižutis, 2004: 171). – J.J.) šie, nūdienos miesto erdvių bei daiktinės aplinkos sąveikose dėl kompleksiško, daugiafunkciško tapo kitaip suvokiami. Tačiau kūrybingumas tiek meninės, tiek utilitarinės (techniškosios) veiklos ypatybė išliko vienijanti ir viena iš svarbiausių (1 pav.).

1 pav. Kompleksiškumas kaip integrali kūrybinės meninės ir utilitarinės (techniškosios) veiklos savybė (schemos autorius J. Jakaitis)

Fig. 1. Integrated approach of the material environment design (scheme by J. Jakaitis)

Kūrybingumas įvairiuose šaltiniuose apibrėžiamas skirtingai: nuo paprasčiausio kūrybingumo kaip gebėjimo kurti naujus dalykus (Vaičekauskienė, 2009) iki šio dešimtmečio pradžioje Didžiojoje Britanijoje susitarimo kūrybą laikyti „vaizduote pagrįstą veiklą, kurios tikslas – sukurti originalius ir vertingus rezultatus“ ar skandinavų euristiniu požiūriu (Amabile, 1996) grįstą kūrybos paaiškinimą, kad kūrybingumas yra atitinkama žmogaus nuostata ir gebėjimai susidoroti su nuolat kintančiomis gyvenimo problemomis. Vis dėlto kūrybingumas straipsnyje traktuojamas taip kaip jį apibrėžia formalizuota ES valstybių ar Lietuvos teisinė aplinka (pvz., kūrybingumas apibrėžiamas

kaip kompleksas asmenybės savybių, leidžiančių produktyviu darbu pasiekti originalių, visuomeniškai reikšmingų, kokybiškai naujų veiklos rezultatų, t. y. proto (mentalinis) ir socialinis procesas, apimantis naujų idėjų ir koncepcijų arba naujų ryšių ir sąveikų tarp žinomų idėjų ir koncepcijų atradimą (LRV nutarimas Nr. 163 „Dėl Lietuvos inovacijų...“). Suvokiant, kad kiekvienas žmogus yra kūrybingas vienoje ar kitoje veiklos srityje ir gali išmokti išnaudoti savo kūrybinį potencialą sudėtingomis ir greitai kintančiomis sąlygomis (*Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginio lygmens „Švietimas ir mokymas 2020“ dokumente, kurį Taryba priėmė 2009 m., akcentuotas vienas iš aspektų pabrėžiant kūrybiškumo, novatoriškumo bei verslumo visais švietimo ir mokymo lygmenimis didinimo reikmę.*) tampa aišku, kad kūrybiškumo įgūdžiai turi būti formuojami orientuojantis į vartotoją, kuris būtų ugdomas suprasti ir vertinti pagal konkrečius kriterijus miestų erdvių daiktinės aplinkos (*Daiktinė aplinka (angl. thematerialenvironment) straipsnyje suprantama kaip antropogeninės veiklos rezultatas, pvz., architektūros kaip materialiosios aplinkos (Minkevičius 1988: 5) objektai, žmogaus buities reikmenys, apyvokos daiktai – baldai, šviestuvai, kraštovaizdžio architektūros detalės, ir kt. nuolat kasdieniniame gyvenime naudojami objektai.*) estetines, ekonomines ar socialines sambūvio (EK tarnybų darbinis dokumentas..., 2009), pasak Aristotelio, „vientisos aplinkos, tobulai atitinkančios žmogaus poreikius“ savybes. Ši Aristotelio išsakyta mintis skatina atidžiau pasiaiškinti *aplinkos* ir *miesto erdvės* sąvokų apibrėžtis. Pastaruoju metu įvairiuose bendruomeninio gyvenimo kontekstuose, taip pat ir tarp planuotojų, architektų, dizainerių, inžinierių, kultūrininkų ypač dažnai vartojamos **miesto erdvės** (angl. *urbanspace*), **aplinkos** (angl. *environment*) sąvokos. Dabartinės lietuvių kalbos žodyno sąvokų aiškinimuose (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2000: 29) (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas aplinką apibrėžia kaip fizinių, socialinių ir buitinių sąlygų visumą (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas... 2000: 29). Sąlygos kuria saugias, jaukias, patrauklias ar atgrasias erdves (vietas). Todėl aprašant aplinkos sąvoką, priešingai nei erdvės, reikėtų vertinti jai būdingą sąlygų visumą, o ne buvimo vietą.*) galima įžvelgti kelias apibrėžimo reikšmines prasmes: *aplinka* (angl. *environment*) – kaip fizinių ir socialinių buitinių **sąlygų** visumą, *miesto erdvė* (angl. *urbanspace*) – kaip daiktinės aplinkos ir žmonių fizinio buvimo vietą. Taigi išskyla aplinkos sąlygų ir jas formuojančių veiksnių visumos (taip pat ir kokybinių – J. J.) konkrečioje miesto erdvėje (vietoje) sambūvio organizacinė dermės problema. Dažnai šis sambūvis architektų kūrėjų suprantamas kaip miesto vaizdo (miestovaizdžio (angl. *cityscape, townscape*) (*Straipsnyje miestovaizdžio (angl. cityscape) sąvokos vartojimas siejamas ne tik su miesto vaizdo, silueto, reginio, panoramos prasmėmis, bet ir su daiktų miesto erdvėse išdėstymu, jų sambūviu su urbanistine erdve lokaliu lygmeniu ir vartojama taip kaip daugelio pasaulio bei Lietuvos tyrėjų darbų kontekstuose: paminklosauginiame (Tung 2001), rajoninio planavimo (Šešelgis 1975), kraštovaizdžio architektūros (Daniulaitis 2003), miesto erdvių humanizmo idėjomis grįsto planavimo (Gehl 1987), miesto objektų dizaino (Mateckis 2003; 2011) ir kt.*)) formavimas (Šešelgis, 1975) ir apima dažniausiai tik vieną sambūvio visumos dalį – naujų pastatų projektavimą gamtinėje aplinkoje. Pastaroji automatiškai harmoningos aplinkos su daiktine aplinka visumos nesukuria, nes daiktinės aplinkos ir harmoningo miestovaizdžio sukūrimui daro įtaką dar daug kitų veiksnių, kurių formavimo teisinė aplinka nereguliuoja ir jie priskiriami subjektyvių ir neformalių veiksnių grupei. Paprastai jų kokybinis suvokimas yra valstybės lygmens politikos užribyje. Miesto erdvių formavimo kontekste jų suvokimas apibrėžiamas remiantis konkrečiais kriterijais: miesto silueto išskirtinumu, vaizdingomis panoramomis, vidaus erdvių individualumu ar antropogeninės veiklos sambūvio derme su gamtine aplinka. Daiktinis sambūvis miesto erdvėje suvokiamas ir kitame kontekste – jaučiant miesto raidos tendencijų, politinių, socialinių ir ekonominių sąlygų kaitą. Todėl visai nereiškia, kad *miesto erdvės* gali būti vien tik estetinio veikimo vieta ir reginys (Samalavičius, 2013: 110). Miesto erdvėse susipynę daug visuomenės interesų, kurie funkcionuoja kaip struktūrinė sistema be kurios elementų egzistavimo gyvenimas mieste iš viso nėra įmanomas (Jacobs, 1961: 376). Taigi suprantant architektūros objektų, miesto erdvių ir daiktų miesto erdvėje egzistencinę visumą, visuomenė ją keičiant turi kalbėti remiantis visuotinai pripažintais gyvenimo ir grožio

kokybės kriterijais. Šių aplinkybių paskatinta Lietuvos Respublikos Vyriausybė dar 2005 m. priimtame dokumente „Dėl Lietuvos Respublikos architektūros krypties aprašo patvirtinimo“ (LRV nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos architektūros...“, 2006) pabrėžė architektūros kaip daiktinės aplinkos galios ir kultūrinės pažangos kriterijaus svarbą bei architektūros kaip unikalios meno, kasdieninio visuomenės gyvenimo fono, kasdien veikiančio kiekvieną žmogų, ypatingą reikšmę. Deja, profesionalų visuomenės vaidmuo miesto erdvių daiktinės aplinkos kokybei nėra aiškiai apibrėžtas. Taip pat nėra aišku, ar architektūros krypties aprašo tikslas – sudaryti nuoseklesnio, racialesnio ir darnesnio architektūros raidos valdymo, planavimo ir įgyvendinimo teisinio reguliavimo sąlygas yra pasiektas. Vystantis demokratinei visuomenei ir piliečių savimonei, didėja valstybės ir savivaldybių institucijų veiklos kokybės reikalavimai. O krypties teiginys dėl valstybės ir savivaldybių institucijų vykdomos politikos, kuri vis labiau turėtų būti grįsta visuomenės nuomone, daugialypiais jos interesais, patikslintais ir apibrėžtais profesionalų bendruomenės (LRV nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos architektūros...“, 2006, 19 punktas) nėra kaip nors pamatuotas. Lietuvoje tiesiog nėra susiformavusi architektūros ir daiktinės aplinkos kokybinio sambūvio „pamatavimo“ kultūra, taip pat nėra formalizuotos ir šiuolaikinės miestų erdvinės raidos Lietuvoje ir architektūros kokybės pokyčių monitoringo sistemos. Daiktinės aplinkos sambūvio kokybę vertinama pasitelkiant subjektyvius ekspertinių vertinimų rezultatus.

Kalbant apie miesto erdvių kaip urbanistinių struktūrų, apsuptų gatvių, takų tinklo bei kitų antropogeninių komponentų bei neužstatytų miesto erdvių, ribojančių kitais inžinerinių komunikacijų koridoriais ar natūraliais barjeriais kaip žemės reljefo formomis, vandens telkiniais, želdynais tenka vertinti jų kaip nuoseklumo, nepertraukiamumo laike ir erdvėje reikšmę (Buivydas 2011), nes pastarųjų „gyvenimo trukmė“ kartais gerokai ilgesnė nei jas supanti daiktinė aplinka – pastaroji gali būti periodiškai pertvarkoma, tačiau jų apibrėžtos miesto erdvės dažniausiai išlieka (Frick, 2007). Taigi jos gali būti priskiriamos prie svarbiausių miesto struktūrinių elementų, kurie palankūs taikomajam kūrybingumui, nes tyrimų duomenimis (Jakaitis et al., 2012) *(1940-1990 metais suformuotas Žirmūnų gyv. rajono teritorijos užstatymas priskiriamas laisvo planavimo tipui. Jo šiaurinės dalies užstatymo tankis siekia 60 %, užstatymo intensyvumas 1,2. Tyrimuose dalyvavusių respondentų (n=375) apklausos duomenimis apie teritorijos užstatymo erdvių kokybės vertinimą – 40,8 % patenkinti iš dalies, 18,3 % nepatenkinti ir tik 39,4 % užstatymo erdves vertino teigiamai. Tačiau teigiamai atsakiusiųjų vertinimuose buvo akcentuotas gyv. rajono miesto erdvėje išsidėstymo patogumas, gera komunikacijos su centru galimybė. Taigi formuluojant išvadą galima teigti, kad pozityviai Žirmūnų gyv. rajono teritorijos šiaurės dalyje erdvių formų kokybę vertino vos 20,4 % respondentų.)* jų formos, funkcija labiausiai veikia gyventojus. Taigi šių kriterijų kontekste žmogų supančios daiktinės aplinkos kokybė (sąlygos) miesto erdvėje yra esminė sambūvio su aplinka siekiamybė ir pozityvios psichofiziologinės būsenos sąlyga. Žmogus yra jautrus miesto erdvei (dydžiui, formai, spalvai, funkcijai) bei daiktų visumos joje dermei. Daiktinė aplinka dažnai žmogui artima, jam gerai pažįstama bei suvokiama kaip sugyvenimo su aplinka savitumo išraiška.

Daiktinės aplinkos miesto erdvėje sambūvio istorinės ištakos

Renesansas išsiskyrė kaip epocha, žyminti taikomojo meno profesijos ir daiktinės aplinkos objektų masinės gamybos pradžią. Renesanso meninės kūrybos veiklai „atitrūkus“ nuo amatininkystės, pastaroji tapo laisvaisiais menais (Gaižutis 2004: 168). Pakitusiomis sąlygomis iškilo laisvo menininko ir intelektualaus žmogaus idealas, nemenkinant amatininkystės ir ypač išradybos reikšmės. Iš esmės buvo vertinama praktinės veiklos ir empirinio pažinimo svarba... (Rossi 1978). To meto mąstytojai daug filosofavo mokslo ir technikos, meno ir amatininkystės sąveikos klausimais. Techniškujų menų atstovai suprato, kad amatininkystė yra daugelio menų klestėjimo priežastis ir ištakos. Antai, architektūra buvo kildinama iš statybos amato. Taigi šia samprata buvo paremtas renesanso menininkų-meistrų universalumas. Jie buvo ir inžinieriai

konstruktoriai, ir menininkai ir teoretikai. Tačiau palaipsniui šios veiklos diferencijavosi ir XV a. susiformavo pakankamai savarankiška menininko profesija (*Pripažįstama, kad tik XIX a., pramoninės revoliucijos epochoje menas tapo nepriklausomas.*). Tai turėjo įtakos miesto erdvių palaipsniam papildymui meno kūriniais, „gero“ amato (utilitariais) ir dizaino (estetiškais) objektais. Architektūriniai objektai, jų formuojamos erdvės, įvairūs gaminiai erdvėse kaip daiktinės aplinkos elementai tapo fundamentaliais konkreto laikotarpio kultūros ir harmoningo sambūvio liudytojais (2 pav.).

2 pav. Architektūra kaip gero amato ir harmoningo sambūvio rezultatas Romos Šv. Petro Bazilikos renesansinės aikštės (archit. D. L. Bernini) (a), (c), (b) pavyzdžiu (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 2. Architecture as a result of good art and sustainability in Rome (photo by J. Jakaitis)

Apšvietos epochos Klasicistai XVII–XVIII amžiuje iškėlė ypatingą dorovinės problematikos reikšmę. Menininkas turėjo daryti dorovinę įtaką liaudžiai (*To meto sąvokos liaudis, visuomenė buvo tapatinamos su minios kaip „juodnugarės“ samprata*). Žmogaus elgesį tuo laiku ir dorovę valdė pareigos jausmas. Gamybos plėtotę, gamtos mokslų suklestėjimą formavo racionalizmo kultūra, kuria rėmėsi ir taikomojo meno kūryba. Svarbiausia, kaip ir nūdienos meno raidos kontekstuose, galima išvelgti klasicistų nepripažinimą skonio normatyviniam reguliavimui. Ginčą su priešingą nuomonę turinčiais humanistais (Gaižutis, 2004: 191) N. Bualo grindžia samprata, kad gražu tik tai, kas teisinga, o teisinga – kas natūralu ir atitinka proto prigimtį. Ypatingas dėmesys šiame kontekste skiriamas meno kūrinio turiniui, formos vienovei, harmonijai su gamta. Tačiau to meto racionalizmas iš esmės skyrė du pažinimo būdus: tikrąjį, paremtą logika (objektyvųjį) ir miglotąjį (subjektyvųjį) (Jakaitis, 2013), paremtą **jutimu** ir vaizduote (Gaižutis, 2004: 206).

Romantizmo diskursas taikomojo meno klausimu pasižymėjo gamybos ir pramonės pakilimu. Paryžiaus komunos kontekste žmonės vienijosi į socialines grupes. Plūstelėjus įvairių utopijų gausai miesto erdvių utopinėms koncepcijoms pagrįsti ieškotos estetiškos formos ir daiktinės aplinkos turinio prasmės, turėjusios pateisinti to meto miestiečių lūkesčius. Gausiose urbanistinio formavimo utopijose ieškotas meniškumo ir funkcionalumo sambūvio problemos sprendimas. Utopistų T. Campanella, R. Owen, Š. Furjė idėjos skverbėsi į įvairias visuomenės veiklos sritis, tikintis estetiškesnės, darnesnės su gamtine aplinka gyvenimo kokybės. Visokeriopai palaikant mažų miestų vystymąsi ieškota sąlygų urbanistinėms formoms optimizuotų sprendimų, siekta daiktinės aplinkos miesto erdvėse ir funkcionalumo harmonijos. Dėl JAV ekonomisto H. George apibrėžtų neigiamų miesto raidos bruožų, tai grindžiant tuo, kad miestų gyventojai nebetekę nuolatinio sąlyčio su gamta ilgainiui patiria nuolatinį fizinį, moralinį, protinį ir psichologinį nuopuolį, buvo paskatinta E. Howardo (1898) miesto-sodo idėjos pradžios raida ir bendruomeninės gyvensenos idėja (Jakaitis, 2013: 31). Atspindėtos bendrosios Vakarų Europos miesto erdvinio ir daiktinės aplinkos formavimo tradicijos (3 pav.) padėjo pagrindus Naujajam laikui miesto kultūros Lietuvoje raidai. Antai 1911 m. Lukiškių priemiesčio dykvietėje suformuotas Montvilos kvartalas (Lukšionytė-Tolvaišienė, 2000: 125) veikia priminė Briuselio architektūrinės aplinkos nei Vilniaus priemiesčio urbanizacijos tendencijas.

3 pav. Lukiškių kolonija Vilniuje (a) (arch. A. Kleinas, V. Michnevičius, V. Stipulskis, 1911–1913 m.) kaip miesto erdvinis formantas, siekiant įgyvendinti Vakarų Europoje plitusią (Briuselis (b))E. Howard sodo-idėją (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 3. Lukiškės colony in Vilnius (a) (arch. A. Klein, V. Michnevičius V. Stipulskis, 1911 to 1913) as the city's spatial formant in order to achieve E. Howard-garden idea, widespread in Western Europe (Brussels (b) (Photo by author J. Jakaitis)

Moderniajam menui priskirtinomis srovėmis: romantizmui, simbolizmui, realizmui, impresionizmui, individualizmui ir kt. siekta atsiriboti nuo klasicizmo sampratos (Gaižutis, 2004: 273) taip stengiantis suvienyti juslinį, emocinį ir dvasinį pasaulius. Individualizmo ir objektyvizmo teorijos paremtos žmogaus dvasiniu gebėjimu reflektuoti pasaulį derėjo geriausiai. Nes per žmonių daiktinės aplinkos kūrybą, per asmens kūno veikiamus jutimus pasaulio daiktinė aplinka regima suprantamiausiai.

Šiuolaikinio miesto daiktinės aplinkos dizaino sambūvio problematikos tyrimų aspektai

Šiuolaikinė miestų architektūra ir jos erdvių daiktinė aplinka priskiriama ir mokslui, ir menui vienu metu, nes mokslo, technikos ir taikomojo meno sintezė bei darnus jų sambūvis yra geros daiktinės aplinkos ir gyvenimo kokybės garantas. Todėl kuriant miesto erdvinės struktūros daiktinę aplinką turi dalyvauti ne tik architektas, bet taip pat ir inžinierius, gydytojas, psichologas, ekonomistas, filosofas, dailininkas (Doxiadis, 1974). Dėl utilitarinės paskirties architektūra, daiktai miesto erdvėse iš visų taikomųjų menų išsiskiria socialine reikšme ir betarpišku kontaktu su žmogumi. Vis dėlto yra kitokių nuomonių šiuo klausimu – architektūra, kaip erdvės formų menas, labai panaši į skulptūrą ir jai visai nereikia papildomų dekoru priemonių. Gana dažnai jos tektonika, konstrukciniai elementai, įvairios statybinės medžiagos atlieka ir dekoratyvinį vaidmenį. „*Aš ne prieš sienų dekoravimą, –* sako žymus Brazilijos architektas O. Niemeyeris, – *deja, architektūra dažnai reikalauja paprastos sienos ir griežtos medžiagos, ir šiais atvejais skulptūra, tapyba ar papildomas taikomasis menas... tiktai gadina ją.*“ (Митрофанов, 1967: 53). Tenka pripažinti, kad daiktinės aplinkos formantai architektūrinėse erdvėse (vidaus ar išorės) dėl jų utilitarumo nėra išvengiami. Antai, pirmosios XX a. pusės moderniojo meno kaip pramoninės taikomosios estetikos rezultatas radosi dėl kitokio daiktinės aplinkos formavimo būdo. Pramoninė estetika persmelkusi meną ir amatus, įsiterpė į architektūrą, atsispindėjo daiktinės aplinkos objektų dizaine suteikdama laisvę kurti be praeities kanonų (Venturi, 1936).

4 pav. Pastatas rue Reaumur Nr. 124 Paryžiuje (1905 m.). Pramonės gaminių dizaino priemonėmis (plieno konstrukcijomis) dekoruotas pastatas. Architektas-dizaineris Georges Chedanne (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 4. The material environment design from period of the industrial revolution in Paris, rue Reaumur Nr. 124 (arch. Georges Chedanne) (photo by J. Jakaitis)

Loginis mąstymas, industrinė gamyba, standartų įsigalėjimas tapo inžinierinio dizaino pagrindas, o architektų, gamybos inžinierių ar menininkų kasdieninio darbo įrankiu. „Priartėta“ prie siekiamybės matematiškai aprašyti grožį, nes daiktų forma pvz., turi aiškius fizinius parametrus, spalvą, tūrį ir t. t. (4, 5 ir 6 pav.).

5 pav. Eifelio bokšto prieigos kaip estetiškai vientisos miesto erdvės būdingos pramoninio meno laikotarpiui. Eifelio bokštas kaip Paryžiaus tapatumo simbolis (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 5. The material environment design from period of the industrial revolution in Paris (photo by J. Jakaitis)

6 pav. Paryžiaus metro (1900 m.). Meninio projektavimo pramonei pavyzdys. Architektas-dizaineris H. Guimard (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 6. The material environment design from period of the industrial revolution in Paris, Metropolitan (arch. H. Guimard) (photo by J. Jakaitis)

Grįžta prie idėjos, kad daiktinė aplinka ir meno kūrėjų kūryba privalo tarnauti žmogaus laimei, gyvenamosios aplinkos jaukumui ir grožiui. Utopisto J. Ruskin manymu, būtina meno dirbtuvių, kurios gamina originalius, svarbą visuomenei turinčius gaminius, kokybės ir rinkos kontrolė (Ruskin, 1989), t. y. nūdienos sampratos kontekste siekta grožio rodiklių „pamatavimo“ ir sistemos, atitinkančios konkretaus laikmečio estetikos kanonus, suformavimo. Civilizacijos kritikas Ch.W. Morris, išplėtojęs J. Ruskin idėjas, suformulavo meno kūrybos malonumo sąvoką ir taikė ją ne tik menui, bet ir fiziniams veiksloams, kurios reikalauja intelektualinių žmogaus galių. Šia prasme Ch.W. Morris integruotai siedamas architektūrą, interjerą, baldus, indus, raižinius, metalo dirbinius, vitražą, sukūrė daiktinės aplinkos šiuolaikinio dizaino priemonėmis sambūvio sampratą. Susiformavo menų sintezės ir praktikos pagrindai, konceptualesni daiktų sambūvio idėjų pavidalai, intelektualinio konteksto ir meno kūrinio idėjos kaip visumos, nuo kurios jis pareina ir kuri jį paaikškina. Pasaulio žymiausių architektų ir inžinierių susivienijimo Werkbund ideologija siekta derinti menininko kūrybą ir amatininko meistriskumą, bet jų nesulieti. Tokiu būdu miesto erdvės integravo daiktinės aplinkos objektus, kurie iš esmės papildydami architektūrą kūrė konkrečiam laikotarpiui būdingus tapatumo simbolius, kultūros įvairovę, techninės pažangos ir estetikos ženklus (4, 5 ir 6 pav.).

Architektai-dizaineriai P. Behrens, W. Gropius, H. Dreyfuss pirmieji teoriškai ištyrė ir praktiškai išplėtojo pramoninio dizaino estetikos principus. Praktinį daiktų formavimo suvokimą to laikotarpio kūrėjai grindė būdingais dėmės ir erdvės, tūrių kontrasto, formų harmonijos bei visumos suvokimo (geštaltpsichologijos teorijos) principais. Christian von Ehrenfels, vienas iš *geštalto teorijos* (Teorija, pagal kurią reikia suprasti žmogaus gebėjimą daiktinės aplinkos objektus kompleksiskai agreguoti į tam tikras formas, kitaip formuoti miesto erdvės daiktinės aplinkos sambūvio matymą vientiso suvokimo principu (Kazlauskas 2012)) pradininkų pabrėžė, kad suvokiamo vaizdo visuma nėra tapati elementų sumai (Ehrenfels, 1937), reikia suprasti, kad žmogus psichologiškai suvokia aplinką kaip visų suvokiamų dalykų jungimą į tam tikrą, trūkstantomis detalėmis nesąmoningai pildomą daiktų visumą. Šis esminis geštaltpsichologijos mokyklos atradimas ir šiandien yra kaip ypatingas miestų daiktinės aplinkos harmonizavimo įrankis (7 pav.), kurio valdymui reikia mokyti(s).

7 pav. Įvairių Europos miestų erdvių daiktinės aplinkos sambūvio pavyzdžiai, kurie gali būti kaip vientisos aplinkos geštalpsichologijos principu suformuoti objektai: a) Savita privati viešosios erdvės kraštovaizdžio architektūra Druskininkuose „GrandSpa Lietuva“ sveikatingumo centro prieigose (a) (nuotr. autoriaus J. Jakaitis); Malmės miesto modernios statybos gyven. kvartalas (b), (d) (nuotr. autoriaus J. Jakaitis); Kalifornijoje išradingai įrengtas takas (e), tarsi kviečia sekti „pilku plytelių keliu“... (kraštovaizdžio arch. Jeffrey Gordon Smith) (The Deihmann..., 2014); Deichmann aikštė Beer Šebos universiteto miestelyje (c) kaip betono ir gamtinės aplinkos darnaus sambūvio pavyzdys (Izraelis) (Chyutin Architects) (The Deihmann..., 2014); Etnokultūrinio Didžiasalio km. (g) kaip gamtinės ir antropogeninės daiktinės visumos harmoningo sambūvio formos (nuotr. autorius J. Jakaitis)

Fig. 7. Examples of harmonious material environment in Druskininkai city (a) (photo by J. Jakaitis); in Malmo city (b), (d) (photo by J. Jakaitis); in Izrael (Chyutin Architects) (c); in Didžiasalis village (Lithuania) (e) (photo by J. Jakaitis); in Kalifornija (arch. Jeffrey Gordon Smith) (f)

Čia būtina ugdyti žmogaus gebėjimą objektus kompleksiskai agreguoti į tam tikras formas. Formuoti miesto erdvės daiktinės aplinkos sambūvio matymą vientiso suvokimo principu. Tokiu būdu miesto erdvės kokybė apimant daiktų visumą jai suteikia harmonijos ir užbaigtumo. Pastarųjų sambūvis priklauso nuo meno idėjos, utilitarumo, menininko moralinių nuostatų ir gebėjimo perteikti idėjinę mintį. Tokie sprendimai visuomenėje paprastai nekelia psichologinio diskomforto, socialinės įtampos ar priešpriešos. Tokios miesto erdvės ir daiktinės aplinkos objektai jose tampa visuomenę konsoliduojančiu veiksmu, dažnai pasididžiavimo sava aplinka priežastimi. Priešingai, nepaisant geštalpsichologijos dėsnų ir nevertinant fenomenologinio tvirtinimo apie pasaulio erdvinį suvokimą ir jo vientisumo pobūdį, miesto erdvės daiktų visumos turinys, forma ir net funkcija vaidins visuomenėje destruktivų vaidmenį (8, 9 pav.), skatins visuomenės asocialumą ar net agresiją (10 pav.).

8 pav. Architektūros objektai kaip daiktinės aplinkos formantai, nepalaikantys (šiuo atveju) darnios visumos formų sambūvio. Vilniaus miesto (a), (b), (c) (nuotr. autoriaus J. Jakaitis)

Fig. 8. Examples of unbalanced material environment in Vilnius city (a), (b), (c) (photo by J. Jakaitis)

9 pav. Architektūros objektai kaip daiktinės aplinkos formantai, nepalaikantys (šiuo atveju) darnios visumos formų sambūvio. Vilniaus rajono (d); Druskininkų m. (e), (f) savivaldybių pavyzdžiai (nuotr. autoriaus J. Jakaitis)

Fig. 9. Examples of unbalanced material environment in Vilnius district (d), in Druskininkai city (e), (f) (photo by J. Jakaitis)

10 pav. Daiktinės aplinkos menko sambūvio visumos kaip miesto erdvių formų destruktuvios aplinkos pavyzdžiai Kauno (a) ir Vilniaus miestų senamiesčiuose (b) (nuotr. autoriaus J. Jakaitis)

Fig. 10. Abandoned material environment in the centre of Kaunas and Vilnius cities (photo by J. Jakaitis)

Autoriaus tyrimų duomenimis, miesto erdvės, daiktų *formos aiškumas ir jų tarpusavio sambūvis* devyniems dešimtadaliams apklaustųjų yra visų svarbiausi psichofiziologinį komfortą miesto erdvėje lemiantys kriterijai. Todėl daiktinės aplinkos sambūvio organizacijos procese yra svarbu analizuoti ne tik figūrų poveikį vienas kitam, suprasti kiekvienos medžiagos struktūrą, formų veikimo dėsningumus, bet ir suderinti pasaulio harmonijos sklindančios nuo žmogaus daiktų link ir, įsikūnijusios daiktuose, vėl grįžtančios į patį žmogų kaip daiktinės aplinkos ir žmogaus sambūvio aspektus.

Prisimenant naująjį Bauhaus mokymo(si) modelį, yra svarbu įgyvendinti kolektyvinėje sąmonėje suformuotą, etnokultūros aplinkoje per ilgus šimtmečius nugludintą idėją. Nūdienos kūrybinė organizacija reikalauja aiškių vertinimo kriterijų kūrybingumui pamatuoti. Todėl Besemer ir Treffinger (1981) pasiūlyti vertinimo rodikliai verti didesnio dėmesio ir gilesnės analizės:

- Naujumas – kiek produktas yra naujas jo koncepcijos ir atlikimo technikos bei procesų požiūriu; kiek jis gali inspiruoti kitų produktų atsiradimą; kaip jis gali pakeisti požiūrius ir praktikas?

- Sintezė – kiek produktas susieja skirtingus elementus į rišlią visumą, ar jis yra sudėtingas, išraiškingas vientisas ir meniškas?

- Tinkamumas (funkcionalumas) – kiek produktas atitinka poreikius, ar padeda išspręsti problemas?

- Ekonomiškumas (paskutinio dešimtmečio aktualizuotas rodiklis).

Taigi esant etnokultūrų skirtingumui, galima rasti naujų priemonių dalytis kultūriniais ištekliais ir mėgautis kokybiška miesto erdvės daiktinės aplinkos įvairove. ES kultūros ir kūrybos sektoriai turi pajėgumų ir yra laikomi augimo sritimis. Jie gali padėti siekti svarbių ES iniciatyvų (*Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė, Globalizacijos erai pritaikytą pramonės politiką ir kt. Komisijos konsultacijų Žaliosios knygoje (KOM(2010) 183 galutinis)* „Dėl Kultūros ir kūrybos sektorių potencialo išlaisvinimo“ ir Komisijos tarnybų darbiniam dokumente „Challenges for EU support

to innovation services – Fostering new market sand jobs through innovation“ (SEC (2009)1195 galutinis) kultūros ir kūrybos sektoriai laikomi augimo sektoriais.) įgyvendinimo ir taip iš dalies padėti įgyvendinti 2020 m. Europos strategiją.

Išvados

Būsima visuomenės gerovė ir daiktinės aplinkos kokybė didele dalimi priklausys nuo to, kaip žmonija išmoks naudotis ekonominiais, žmogiškaisiais ištekliais, žiniomis ir kūrybiškumu, kad paskatintų inovacijas. Remiantis turtingomis ir skirtingomis valstybių kultūromis, galima rasti naujų būdų ne tik pridėtinei vertei kurti, bet ir gyventi drauge, dalytis ištekliais ir mėgautis kokybiška miesto erdvės daiktinės aplinkos įvairove.

Miesto erdvės, ir ypač visuomeninės, neturi kitos paskirties be tos, kuri skirta žmonių bendravimo, socialinių, kultūrinių ar ekonominių poreikių funkcijai užtikrinti. Taigi daiktinės aplinkos ir žmonių harmoningam sambūviui miesto erdvėse užtikrinti tampa svarbus mokymo(si) ir estetikos vertybinio atpažinimo aspektas.

Miesto erdvės daiktinės aplinkos **dizaino ir aplinkos sambūvio efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo valstybės politikos valdant erdvinę miesto raidą**, meninio tobulumo, socialinės naudos, daikto racionalios konstrukcijos, inovatyvios gamybos technologijos, ekonominio ir energinio efektyvumo, ergonominio patogumo, o pastaraisiais metais akcentuojamo ekologiškumo ir kitokių veiksnių, lemiančių kokybinius erdvinės aplinkos pokyčius.

Daiktinės aplinkos sambūvio organizacijos procese yra svarbu analizuoti ne tik formų poveikį vienas kitam, suprasti kiekvieno veikimo dėsningumus, bet ir suderinti pasaulio harmonijos sklindančios nuo žmogaus daiktų link ir, įsikūnijusios daiktuose, vėl grįžtančios į patį žmogų kaip daiktinės aplinkos ir žmogaus sambūvio principus.

Literatūra

1. Amabile T.M. *Creativity in Context: Update to the social psychology of creativity* (2nd ed.). Boulder: West view Press, 1996.
2. Besemer S.P., Treffinger D.J. Analysis of creative products: Review and synthesis. *Journal of Creative Behavior*, 15, 1981. P. 158–178.
3. Buivydas R. Viešųjų erdvių transformacija Lietuvos miestuose. *LOGOS* 66, 2011 sausis. P.132–141.
4. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
5. Daniulaitis G.J. Miestovaizdis ir jo projektavimas. *Urbanistika ir architektūra*, XXVII t., Nr. 1, 2003. P. 3–11.
6. Doxiadis, Constantinos A. *Anthropopolis, City for Human Development*. Athens Publishing Center, Athens, 1974.
7. Ehrenfels Ch. On Gestalt-Qualities. *Psychological Review*, 44, 1937. P. 521.
8. Europos Komisija. *Dizainas – į vartotojus orientuotų inovacijų variklis*. EK tarnybų darbinis dokumentas, 2009. (SEC(2009)501 galutinis).
9. Frick D. Spatial Energy and Supportiveness in Public Space. *Journal of Urban Design*, Nr. 12 (2), 2007. P. 272.
10. Gaižutis A. *Estetika tarp tobulumo ir mirties*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
11. Gehl J. *Life Between Buildings: Using Public Space*. Translated by Jo Koch, Van Nostrand Reinhold. New York, 1987.
12. Heidegger M. *Būtis ir laikas*. Vert. T. Kačerauskas. Vilnius: VGTU Technika, 2014.
13. Husserl E. *Logical Investigations*. Rrans by Findlay, J. N. London: Routledge, 1973.
14. Younesu S. Ilgaamžiai miestai, tvarūs statiniai ir ideologiniai jų priešai. *Kultūros barai*, Nr. 9, 2014. P. 8–12.
15. Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books, 1961.
16. Jakaitis J. *Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos sąlygomis*. Monografija. Vilnius: Technika, 2013.
17. Jakaitis J., Linartas D., Džiugytė T., Gruodytė B., Zacharevič T. Žirmūnai – žydintys sodai. Neries slėnio Žirmūnų parko koncepcija. 2012 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.ai.ar.vgtu.lt/naujienustrumpai/> (žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.).
18. Jakovlevas-Mateckis K. Miestovaizdis ir jo projektavimas. *Urbanistika ir architektūra*, T. XXVII, Nr. 1. Vilnius: Technika, 2003. P. 24–31.
19. Jakovlevas-Mateckis K. *Miesto kraštovaizdžio architektūra*, T. II. Vilnius: Technika, 2011.

20. Kazlauskas M. Gešaltpsichologijos idėjos Arono Gurwitschiaus fenomenologinėje filosofijoje. *Žmogus ir žodis*, 12(IV), 2012. P 71–79.
21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 657, dėl Lietuvos Respublikos architektūros krypties įgyvendinimo 2006–2010 metų priemonių patvirtinimo, Vilnius.
22. *Lietuvos inovacijų strategija*. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. vasario 17 d. nutarimas Nr. 163.
23. Lukšionytė-Tolvaišienė N. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. Vilnius, 2000.
24. Maurice Merleau-Ponty. 1945. *Phenomenology of Perception*. Published by Gallimard, Paris.
25. Minkevičius J. *Lietuvos architektūros istorija*. T. I. Monografija. Vilnius: Mokslas, 1988.
26. Pasaulinio inovacijų indekso medžiaga. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/economics/gii_2012.pdf (žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.).
27. Rossi P. *Filosofowie i maszyny (1400-1700)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.
28. Ruskin J. *The Seven Lamps of Architecture* (Paperback). Dover Publications, 1989.
29. Samalavičius A. *Miestas ir protas: urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose*. Monografija. Vilnius: Technika, 2013.
30. Šešelgis K. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos pagrindai*. Vilnius: Mintis, 1975.
31. Šešelgis K. *Aplinkos apsauga*. Vilnius: Mokslas, 1991.
32. Tarptautinis žodžių žodynas. 2014a [interaktyvus], Prieiga per internetą: <http://www.zodynas.lt/tarptautinis-zodziu-zodynas/D/dizainas> (žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.).
33. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. V.Kvietkauskas. Vilnius, 1985.
34. Tarptautinių žodžių žodynas. 2014b [interaktyvus], Prieiga per internetą: <http://www.zodynas.lt/tarptautinis-zodziu-zodynas/E/estetiskas> (žiūrėta 2014 m. 12.10).
35. The Deihmann Square in Beer Sheba, Israel. 2014 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.homedit.com/the-deuchmann-square-in-beer-sheba-israel/> (žiūrėta 2014 m. gruodžio 10 d.).
36. Tung Antony M. *Preserving the World's Great Cities: The Destruction and Renewal of the Historic Metropolis*. Published by Clarkson Potter, 2001.
37. Vaicekauskienė V. *Kūrybingumo (ne)ugdymas mokykloje: švietimo problemos analizė*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2009. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/analizes.htm (žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.).
38. Venturi L. *History of art criticism*, New York: E.P. Dutton & Co, 1936.
39. Митрофанов К.М. *Современная монументально-декоративная керамика*. Москва, 1967.

Research on the Urban Material Environment Design

(Received in January, 2015; Accepted in April, 2015; Available Online from 4th of May, 2015)

Summary

The article deals with the coexistence of the material environment and its expression in the process of forming urban environment and in various philosophical, theoretical and practical interactions. The article explores ways of improving urban structures of residential territories especially related to the urban material environment design. The relation between material environment and society is a main subject of this article which is related to the quality of life, creation, feelings, intellectuality, and cultural identity.

The interaction between integrated management of urban architecture policy issues and development of material environment design is a topic that is important to explore to achieve environmental, economic and social sustainability. Coexistence and harmony can be achieved by innovative teaching methods. According to scientists representing the interests of residents in the development of their native town, the informal interaction of dynamic (active citizen participation) and static (physical architectural environment) factors are particularly important because their interaction helps reflecting a visual, emotional or functional meaning in the city form. The goal is to reveal practical applications of this problem by integrating the variety of concepts for developing urban structures on the macro level. Also, creating the material environment design on the local level.

The reflection of harmony has many forms which are related to design, artistic upbringing, social life, household aesthetic, sustainability material environment development etc. The following aspects are important for solving the problem: material forms, aesthetic, creative criteria. These aspects help understand the environment and oneself and perception of the nature- man- environment system.

According to the academic community, sustainability, phenomenology philosophy methods can be an effective and meaningful tool to develop city spatial structures and material environment design.